

НЕ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ПСИХОДІАГНОСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ВИГОРАННЯ У ВИХОВАТЕЛІВ.

Психічне вигорання є одним з основних феноменів, що відносяться до професійних деструкцій. Науковий інтерес до синдрому вигорання викликаний можливістю у процесі його вивчення розкрити механізми взаємодії суб'єкта діяльності і організаційного середовища, визначити закономірності співвідношення прогресивних і регресивних етапів професійного становлення і виявити фактори, що обумовлюють їх взаємодію.

Накопичені емпіричні дані свідчать про те, що у представників різних професійних груп виявляється специфіка прояву синдрому як щодо вираженості його окремих компонентів, так і його структурної організації (Н.Е. Водоп'янова, Ст. Н. Дімова, 2010; Е. С. Картавая, 2009; В. Е. Орел, 2005 та ін.).

У сучасній психології перші згадки про цей феномен можна знайти в роботах Б. Г. Ананьєва, який вжив аналогічний поняттю «вигорання» термін «емоційне згоряння» для позначення деякого негативного явища, що виникає у людей професій типу «людина – людина» і пов'язаного з міжособистісними відносинами. Однак даний феномен був зафіксований лише, але не підтверджено подальшими емпіричними розробками. За останні роки термін «burnout» з'являвся в роботах вітчизняних психологів у різноманітних трактуваннях: «емоційне згоряння» (Т. В. Форманюк, Т. С. Яценко), «емоційне вигорання» (В. В. Бойко), «емоційне перегорання» (Е. І. Лозінська), «професійне вигорання» (Н.С. Водоп'янова), «психічне вигорання» (В. О. Орел) та ін. Науковці незалежно від трактування даного феномену, завжди акцентують увагу на одному, провідному, компоненті, в якості якого виступає психічне виснаження. Даний факт, безумовно, позначається на розумінні сутності феномена, його змісті і наслідках розвитку.

Розробка проблеми вигорання багато в чому залежить від надійного і точного інструментарію його діагностики. Наявність адекватних способів діагностики вигорання важливі як для подальшого опрацювання дослідних проблем, так і для практичної діяльності.

Керуючись існуючим розмаїттям емпіричних методів діагностики психічного вигорання у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці їх можна розділити на дві основні групи: не експериментальні методи діагностики, які включають спостереження та інтерв'ю, і експериментальні процедури, де провідне місце займають тести-опитувальники.

Варто звернути увагу на найбільш поширені у психодіагностичній практиці не експериментальні методи діагностики психічного вигорання.

Спостереження – метод пізнання, який передбачає цілеспрямований і усвідомлений відстеження змін у будь-які процеси або події, за умови невтручання в них спостерігає. Даний метод є найбільш очевидним інструментом діагностики вигорання, саме з його допомогою Н. Fredenberger відкрив феномен вигорання.

Спостереження як загально діагностичний метод має свої недоліки, і його застосування для діагностики вигорання не стало виключенням з правил. Для того щоб дані були надійними, спостереження повинно бути стандартизована і проводитися систематично. Це означає, що для забезпечення високого ступеня валідності і надійності методу, спостереження за піддослідними повинно здійснюватись систематично в стандартних ситуаціях з використанням обмеженого і чітко окресленого кола поведінкових показників.

У цьому зв'язку використання спостереження для діагностики вигорання повинно відповідати ряду вимог: 1) встановлення конкретних і чітких поведінкових показників, вираженість яких можна буде оцінити з допомогою рангових шкал;

2) створення специфічних стандартних ситуацій, що провокують таку поведінку;

3) наявність у дослідників певного досвіду спостереження поведінкових проявів вигорання та їх оцінку з допомогою рангових шкал.

На жаль, в даний час в арсеналі методичного інструментарію психодіагностики вигорання такі стандартизовані протоколи поведінкових показників для спостереження відсутні.

Інший інструмент – метод опитування. Використовується в цілях діагностики особистості у вигляді бесіди або інтерв'ю. Різниця між зазначеними формами усного опитування складається в ступені активності учасників комунікативного процесу. Бесіда зазвичай передбачає взаємну комунікацію в зв'язці «професіонал-реципієнт», і реципієнти також можуть задавати запитання і висловлювати свої судження. Інтерв'ю характеризується провідною роллю дослідника в комунікативному процесі і є домінуючою формою опитовального методу в практичній роботі. Інтерв'ювання клієнтів або пацієнтів для виявлення їх стану найбільш популярне серед лікарів-терапевтів, консультантів і соціальних працівників.

Послугуючись результатами не експериментальних методів дослідження зарубіжних авторів С. Maslach, Тобто Х. Магер, М. Р. Leiter, а також вітчизняних Н.Е. Водоп'янова, В. О. Орел, О. С. Старченкової та ряду інших, можна виділити дві групи факторів, що сприяють розвитку психічного вигорання вихователя: організаційні та індивідуальні.

До організаційних факторів професійної діяльності вихователя дошкільної освіти і виховання відносяться умови праці, зміст праці та соціально-психологічні особливості діяльності.

Зміст та умови праці вихователя характеризуються вкрай низькою заробітною платою, робочими переваженнями, постійним дефіцитом помічників вихователів (нянь), слабкою матеріальною базою (брак сучасного обладнання для ДНЗ, брак методичного забезпечення тощо).

Труднощі соціально-психологічного характеру виявляються:

- у високій професійній відповідальності та стресогенності їх діяльності;
- у вигляді односторонньої перспективи професійного просування (обмежені можливості професійного зростання, низька соціальна зацікавленість у підвищенні професійного рівня);
- у зв'язку з переважанням адміністративного підходу у виборі освітніх та виховних програм;
- у недостатній професійній підготовці вихователів до інноваційної педагогічної діяльності;
- у зв'язку з низьким статусним положенням професії в суспільстві.

Зазначимо, що найбільші труднощі вихователі зазначають у сфері професійної комунікації: труднощі у формуванні у батьків вихованців правильного ставлення до дитячого саду і його співробітникам, переконуванні батьків щодо формування та розвитку педагогічної та психологічної компетенції, використовуваних ними засобів впливу на дитину, у створенні і підтримці єдиної системи вимог до дитини і т. д.

Говорячи про соціально-психологічні особливості діяльності, слід зазначити фактор зайнятого в педагогічному колективі статусу. У дослідженнях Х. О. Дубіницької (2008) виявлено, що динаміка і рівень вигорання безпосередньо пов'язані зі статусно-рольовою позицією співробітника в неформальній інтрагруповій структурі педагогічного колективу. Зокрема, рівень вигорання вихователя виявляється вище, якщо його позиція може бути охарактеризована як низько статусна - або як високо статусна.

Індивідуальні фактори визначаються особливостями особистості самих педагогів: соціально-демографічними характеристиками, особистісними рисами, особливостями мотиваційної та поведінкової сфери.

Згідно з накопиченим психологічної наукою даними щодо ролі соціально-демографічних характеристик у розвитку психічного вигорання, встановлено, що значення мають гендерні особливості, стаж професійної діяльності, рівень освіти.

Дослідження, проведене Л. В. Вишневською на вибірці вихователів, показало, що існує певна закономірність прояву синдрому вигорання, що залежить від вікових та професійних криз педагога. Синдром вигорання більш виражений у групі педагогів, які мають стаж роботи понад 26 років, і у віці старше 46 років. Окремі симптоми, такі, як «редукція професійних обов'язків», «симптом неадекватного вибіркового емоційного реагування» починають проявлятися у педагогів зі стажем роботи більше 10 років і у віці старше 30 років. Вихователі як представники комунікативної професії, як правило, відрізняються високою емоційністю, надмірною чутливістю, відкритістю у спілкуванні і т. д.

Н.В. Грішина зазначає, що вигорання є платою не за співчуття людям, а через нереалізовані очікування, тобто особливості мотиваційної сфери особистості вихователя відіграють важливу роль у протистоянні психічному вигоранню. Зокрема, представники соціально-педагогічних, допоміжних професій мають хорошу можливість самоактуалізації за рахунок високого емоційного залучення. Саме наявність потреб самореалізації у професійній діяльності буде стримувати розвиток вигорання. Особливим чинником, на думку Н.В. Грішиної, є такий компонент ціннісно-мотиваційної сфери, як психологічна готовність до діяльності.

У дослідженнях Г. Ю. Бойцової та Н. Є. Водоп'янової було визначено, що на виникнення синдрому вигорання вихователів впливають: низька осмисленість життя, незадоволення своїм теперішнім і минулим, невіра у власні сили що-небудь змінити в майбутньому. Вигорілі вихователі факторами привабливості роботи і підтримання професійного здоров'я для себе вважають лише матеріальні фактори, і не розглядають для себе можливість кар'єрного і професійного зростання.

Фактори психічного вигорання у діяльності вихователів дошкільних освітніх установ є областю, практично не вивченою сучасною психологічною наукою. Незначна кількість досліджень у цьому руслі, уривчастість і суперечливість представлених результатів вказують на теоретичну і практичну затребуваність робіт, що заповнюють прогалини в заявленій галузі психологічного знання.